

Samu Mihály

Az igazságosság – az alkotmányos irányítás és a társadalmi elit erkölcsi-jogi felelőssége

**Fairness – the Moral and Legal
Responsibility of Constitutional Governance
and the Social Élite**

Összefoglalás

E tanulmány a társadalmi igazságosság érvényesítésének biztosítása végett hangsúlyozza először is az igazságtalanságok elleni küzdelem nélkülözhetetlenségét. Emiatt jelzi az igazságosság (átfogó és részletező) elvi követelményeinek intézményesítését és dogmatikai pontosítását. Ezzel megalapozza a közjó érdekében a humánus – demokratikus – alkotmányos értékek megvalósítását (normákként), kiemelten a redisztributív és a kommutatív igazságosság konkretizálását. Ebben a történelmi folyamatban döntő szerepet tölt be a társadalomirányítás – s ezen belül

PROF. DR. SAMU MIHÁLY DSC, professor emeritus (samu.mihaly@gmail.com).

(a hatalmi-politikai és felelős értelmiségi) elit – a közhatalom humanizálása és az önrendelkezési jog biztosítása révén.

Summary

In order to provide for the enforcement of social justice, this study emphasises the indispensability of fight against injustices. To this end, the need to institutionalise and more precisely state the (comprehensive and detailed) theoretical requirements of justice is indicated. Thus the foundations of humanitarian, democratic and constitutional values are laid (as standards), with special focus on the specification of redistributive and commutative justice. In this historical process, social governance, and more specifically, the élite (comprising those who have the political power and the responsible intellectuals) plays a predominant role by adding a humanitarian dimension to public power and securing right to self-determination.

*„Minden törvény és erkölcsi szabály
visszavezethető egyre, az igazságosságra.”
Goethe*

E mottót kiegészíthetjük az ókori és a középkori gondolkodás alapvető fölismerésével, hogy a törvény irányítson, és ne az ember. Ennek érdekében a kultúra megalapozza, kiváltja a mindennapi együttélés alkotmányi (erkölcsi-jogi) szabályozását,¹ amely visszavezethető az igazságosságra. S megállapítható, hogy ez maga után vonja a közéleti rend megvalósítását a humánus érdekében – a történelmi változásokra tekintettel.

A társadalmak története azt bizonyítja, hogy az igazságosság érvényesítéséért folyó mindennapi küzdelem zajlik az igazságtalanságokkal szemben. Ezt a társadalomelmélet gondolkodói elvontan megragadják abban, hogy a jó (igazságos) és a rossz (hamis), az erkölcsi tisztaság és romlottság, a böcsületesség és a gonoszság, az isteni igazságosság és az ördögi igazságtalanság, átfogóan a rend és a káosz szemben áll egymással minden történelmi korszakban.² A rend mint az igazságosság lényegében az emberi kapcsolatok közéleti elrendezésének átfogó és specifikus elvárásait, elveit és értékeit tartalmazza.³ Figyelembe veendő: a közgondolkodásban az igazságosságot és az

igazságot gyakran azonosítják, holott eltérő tartalmuk van, ugyanis az igazság tudományelméleti, az igazságosság pedig társadalomelméleti fogalom.⁴

A közéleti gondolkodásban az igazságosság és az igazságos társadalmi rend sokféle (túl elvont) magyarázata található, ám átfogó (egyetemes jellegű) meghatározása (tételrendszere) hiányos és hozzávetőleges, koronként módosul. Emiatt a változó uralkodó világszemlélethez vagy az adott ország hivatalos történelemszemléletéhez, valamint a valláshoz vagy a politikai-jogi ideológiához kötődik. Ebből következően az igazságosságot relatívnak (és

...az igazságtalanság különféle megnyilvánulásainak megismerése megalapozza az igazságosság változatainak megismerését.

szubjektívnek) minősítik, az igazságtalanság problémáit viszont figyelmen kívül hagyják az erkölcsi, hatalmi-politikai, jogi, állami és egyéb konkrét (egyedi és közösségi) viszonyokat illetően. E hiányosság (pontatlanság) miatt átfogó társadalomelméleti (filozófiai) és szaktudományi szükséglet az igazságosság és az igazságtalanság specifikus sajátosságainak megragadása, lehető földolgozása és definiálása. Ezzel kapcsolatban utalhatunk Arisztotelész következtetésére, miszerint az igazságtalanság különféle megnyilvánulásainak megismerése megalapozza az igazságosság változatainak megismerését. Ennek érdekében kívánatos

- az igazságtalanságok föltárása, számbavétele,
- az igazságosság sajátosságainak és alfajainak elemzése, tartalmuk meghatározása,
- az alkotmányosság, a közjó és társadalomirányítás tartalmának jelzése, valamint
- a társadalmi (főleg a hatalmi és értelmiségi) elit igazságosságorientáltóságának és erkölcsi-jogi felelősségének elemzése.

1. A közgondolkodásban és a közéletben sok esetben előtérben áll az igazságtalanságok témája, meglétének tudomásulvétele (esetleges elfogadása), valamint az igazságosság érvényesülésének kétséges érvényesíthetősége, szubjektívnek minősítése.⁵ Emiatt vannak igazság-

talanságokat igazoló különböző ideológiák, téveszmék, és előtérbe kerülnek álságos hamisítások (csúsztatások) vagy kigondolt, félrevezető következtetések. Hazug eszmék olykor uralkodó világszemléletként (politikai, jogi, vallási stb. irányzatként) elsajátításra, követésre vagy befogadásra, azonosulásra (interiorizációra) találnak.

A közéleti ideológiák nagy súlyú torzításai következtében a közgondolkodás a részigazságokat vagy félreértelmezett tényeket, hatalmi visszaéléseket igazságosságként egyetemes (vagy átfogó) tételnek minősíti. Ehhez kapcsolódik az a gondolkodási ficam (pontatlanság), amely egyoldalúan a praktikum szolgálatát igényli az igazságossággal szemben. Ily módon alapozzák meg a fönnálló társadalmi berendezkedés embertelen uralmi érdekeit és a hatalmi gyakorlat visszásságait. (Ez nyilvánul meg bizonyos közösségi mozgalmak vallási, ideológiai vagy politikai irányzataiban, valamint a jogban, sőt a jogállamiság alkotmányos elveiben és magyarázataiban.)⁶

Szembeszökő (az igazságtalanságok szempontjából) a szélsőséges ideológiák irányultsága, amelyek a hamis tévtanokat igazságosságnak vallják (a sovinizmus, a nacionalizmus, a fasizmus, a náciizmus, a bolsevizmus, a populizmus, a fundamentalizmus). E hamis eszmék befogadásának eredményessége érdekében pedig tévhiteiket, sztereotípiáikat hivatalosan elfogadott szemléletként nevelési intézményekben és tömegtájékoztatóban terjesztik, s emellett rendészeti, közigazgatási és jogi (bíróági) védelemben részesítik.

Kiemelhető külön problémaként a megfélemlítés, a politikai hisztéria, a gyűlölet és a gyűlölködés lelki romboló hatása. E vonatkozásban említendő a tömeglélektan által föltárt tömegpszichózis (a tömeg dekartzizálása – a józan ítélőképesség elvesztése), a csordaszellem-effektus. Jelentékeny hatású a társadalom-lélektan egyik alapvető kategóriája – a kognitív disszonancia⁷, amely a közhangulatban, a közvélekedésben, valamint a közösségi-közéleti (sőt nemzetközi) viszonylatban valamilyen bűn elkövetését és intézményesítését igazságosként igazolja, és előítéletként tartósítja. Így a közéleti és nemzetközi viszonyok területén a bűn igazságosnak és a jogellenes, jogsértő cselekmény (vagy döntés) jogszerűnek minősül. Ezen eszmei torzítás következtében az egyéni és közösségi gondolkodásban a hazugság fokozatosan kétségtelen véleményként, meggyőződésként interiorizálódik: nemcsak bűncselekményekkel, hanem a közéleti (állami és

nemzetközi) családokkal, megtévesztésekkel – önző célok leplezésével kapcsolatban is.

A humánus szempontjából legfájdalmasabb az igazságtalan háborúk igazságosnak minősítése, a bosszú és a kollektív büntetés gyakorlása és jogosultságának indoklása, különösen a tömegmészárlás, az etnocídium, az etnikai tisztogatás erkölcsösnek, igazságosnak minősítése.

Valamely ország közéletében vagy nemzetközi együttélésben az igazságtalanságok további lelki következménye az uralmi-hatalmi döntések frusztrációt eredményező szerepe. Legközvetlenebb példa lehet az 1. és a 2. világháború után a békediktátumok felelőtlensége, amely több népet (így a magyarságot is) igazságtalanul sújtotta, míg némely kormányzatokat (országokat) igazságtalan előnyökhöz juttatta (ezt viszont öngigazolásként igazságosnak minősítjük máig).

Az előző fölismerést – sok humánusan gondolkodó értelmiségi mellett – az e vonatkozású igazságtalan döntésekért felelős Franciaország későbbi államfője, François Mitterrand is megfogalmazta; az első és második világháború utáni határozatok „mind igazságtalan döntések voltak, hogy kielégítsék a győztes dicsőségvágyát, hatalmi ösztöneit vagy közvetlen érdekeit, minden alkalommal figyelmen kívül hagyták a történelmi, földrajzi, szellemi vagy etnikai realitásokat. A jövőendő háború drámája mindig az előző békerendezés keretei között íródott”.⁸ Hozzátehetjük: e békediktátumok nemcsak a megaláztatottak, vesztesek, hanem a győztesek számára is frusztrációt okoztak az igazságtalanságok igazságosnak minősítésével, hivatalossá nyilvánításával. E döntések nemcsak a szenvedők, hanem a győztesek felelős értelmiségét is frusztrálják.

Az igazságtalanságok igazságossá minősítése nem a levegőben lóg, hanem a történelmi tények meghamisításával és propagálásával igazolást igényel az önző hatalmi-politikai elit részéről. A hazug eszmék kimunkálása, terjesztése pedig a felelőtlen értelmiség (az áruló írástudók és propagandisták) bűne. Ezt a társadalmi problémát érzékelve a szépirodalomban Babits Mihály megállapítja: a gaszág veszedelme „ott kezdődik, mikor hibákat, sőt bűnöket elvileg erényekké avatnak”.

2. A történelmi fejlődés pozitív tendenciájából arra következtethetünk, hogy az igazságtalanságok uralmával, fölényével szemben az igazságosság

búvópatakként minden korban léteznek. Megállapítható: az igazságérzet és az igazságosság igénye kiiktathatatlan a közösségi létből és az egyének erkölcséből, értékeléséből, magatartásából, elvárásaiból. Ennek irányultsága a közélet korrekta elméleti elemzése alapján (az előbbieken említett) sztereotípiák és a hazug-álszent-hamis (igazságtalanságot igazoló) tételek leleplezése mellett az igazságosság tartalmának megismerése és realizálásának igénye. E követelmény azonban nem spontán módon, hanem tudatos elvárásként kerülhet fölszínre és tör érvényesülésre. Így igénnyé válik az emberi értékek érvényesítését és az intézmények korrekta működését (a belső országos és nemzetközi együttélést) illetően az igazságosság konkrét kibontása és rögzítése: elvárásokba, normákba (erkölcsbe, szokásokba, jogba és alkotmányba) foglalása.

A közéleti rendben alapvető követelmény az igazságtalanságok tudatosítása alapján, megelőzésük és mellőzésük érdekében, az igazságosság érvényesítésével kapcsolatos teendők megjelölése, tekintettel az emberi együttélés horizontális és vertikális, vagy mikro-, mezo- és makrostrukturális szintű viszonylataira.

Kiinduló tétel az az evidencia, hogy az igazságosság megállapítása és érvényesítése a társadalmi-történeti körülményektől függ; alapvetően az emberi-közéleti-erkölcsi-jogi tudatosságon, elkötelezettségen és elszántságon alapszik. Az igazságosság megismerése pedig filozófiai, társadalomelméleti, szociológiai, pszichológiai, erkölcsi és jogi megalapozást igényel. Emiatt kívánatos az igazságosság alapvető sajátosságainak a jelzése, a korábbi és a modern tudományokban jelentkező főbb tételeire utalás.

Az ókori görög filozófiából idézhető e szentencia: „mindennek mértéke az ember” (Protagorász), vagyis az igazság mércéje – a humánus érvényesülése; ez az emberi cselekvések hajtóereje, megítélésének elve, alapja. Ezt megalapozóan Platón és Arisztotelész vázolta föl az igazságosság elméletében. Platón megfogalmazása szerint az igazságosság – az állam erénye (megjegyzendő: államon a társadalmat értette), amely azonos a boldogsággal. Jogra konkretizálva megállapította: az az igazságos ember, aki törvénytisztelő. Arisztotelész pedig ezt hangsúlyozza: az igazságosság a legragyogóbb erény, amelyben minden erény benne foglaltatik;⁹ továbbá az igazságosság az, hogy mindenkinek meg kell adni azt, ami megilleti, ami kijár neki, amit megérdemel. Ily módon: „Az igazságosság olyan erény, amely szerint ki-ki megkapja a magáét, még-

pedig a törvénynek megfelelően.” „Az államban a legfőbb jó az igazságosság, vagyis az, ami az összességre előnyös.”¹⁰

Az igazságosság további, lényeges sajátossága a társadalmi együttműködésben a helyes elosztási rend; ez a disztributív igazságosság (s ehhez tartozik a szükségletek kielégítése, az anyagi egyenlőtlenségek bizonyos csökkentése). Az osztó igazság értelmében ki-ki kapja azt, ami a természettől adott kiválósága szerint jár neki. Ám ha ezt valami sérelem éri, akkor következik a kiegyenlítő-kiigazító (korrektív) igazságosság; ez a szolgáltatás és ellenszolgáltatás, a károkozás és a kártérítés egyenlőségére irányul, s ezekben a vonatkozásokban jelentkező egyenlőtlenségeket egyensúlyozza. Thalész már az ókorban hangsúlyozta: igazságosság akkor uralkodik, ha a nép között nincs sem túl gazdag, sem túlságosan szegény. Így elfogadhatatlan a fényűző gazdagság és a nyomor (az éhség). Emiatt követelménynek tűnik a gazdagság és a szegénység nivellálása, bizonyos kiegyenlítődé – a közjó hatalmi vonatkozású problémájaként.

Az előzőek mellett jelentkezik az egyetemes (univerzális) igazságosság, amely az élet minden szférájára érvényes elvárásokat, kötelezettségeket tartalmaz a közéletben, a magánéletben, a történelmi fejlődés különböző szakaszaiban (sőt a nemzetközi együttélésben is). További maxima – a megtorló (retributív) igazságosság a közösség normáit megsértők vonatkozásában, amely arányos mértékű büntetést jelent (mivel az egyénnek szabadságában állt volna a vétket nem elkövetni). Akkor jár egyenes úton az igazságosság, ha kinek-kinek azt kell elszenvednie, amit maga is elkövetett.

Az igazságosság külön fajtája a kommutatív igazságosság, amely a közösség tagjainak kölcsönös viszonyait fejezi ki a tevékenységek egymáshoz igazítása, a kölcsönösség tiszteletben tartása által; vagyis a kölcsönös érdekeket fejezi ki. Az igazságosság mint bizonyos kölcsönösség alkalmas arra, hogy a társadalom és a különböző közösségek összetartó erejévé váljon, s az összetartást normák (értékítéletek, közös szemléletmódok) biztosítják – normakövetés (és a jogalkalmazás) által.

Az ókori gondolkodásban (a filozófiában és a teológiában) a jogot magát az igazságosságból (igazságérzetből) eredeztették, hiszen a *iustitiából* származtatták az *iust*. Így az igazságosság mint jogi tartalom jelentkezik a római jogban. A római jogtudományból idézhető igazságosság definíció, e szerint: „állandó és állhatatos akarat, hogy megadjuk

mindenkinek az őt megilletőt” (Ulpianus), illetve „állandó igyekezet arra, hogy kinek-kinek megadjuk a jogát” (Justitianus).

A középkori filozófiában sokan idézik Szent Ágoston tételét: „Mert számomra az igazságtalan törvény nem törvény”,¹¹ és hangsúlyozza: az igazságtalan államok nem mások, mint nagy rablóbandák. Aquinói Tamás pedig azt emelte ki, hogy az igazságosság a legértékesebb minden erkölcsi erény között, amiképpen a közjó megelőzi az egyes személyek egyéni javát. „Ne ítélj idő előtt.” Aquinói Tamás (Pál apostol) e tételére hivatkozva az igazságos eljárás alaposságának követelményét illetően rögzíti: nem szabad részrehajlóan, elhamarkodottan, a pusztá gyanú (híresztelés), közhangulat és személyes indulat alapján ítélni. Közismert tétele: A jog csak akkor igazi jog, ha az igazsággal összhangzik – a törvény akkor igazi, ha természeti törvénnyel nem ellentétes.

Az igazságosság előbbi magyarázataihoz kapcsolódtak a modern igazságelméletek; a sokféle megközelítés és magyarázat közül kiemelhető az utilitarizmus, amelynek uralkodó nézőpontja, hogy az igazságosság mércéje a hasznosságon alapul. Továbbá a szabadság eszméjét azonosítják az igazságossággal, mondván: az igazságos társadalmi rend biztosítja az egyéni szabadságot, valamint az egyenlőséget és a szolidaritást. A jogfilozófiai elemzésekben többen is hangsúlyozzák: a hasonlókat kezeld hasonlóan, egyenlően az egyenlőkkel kell bánni, a különbözőket pedig különbözően értékelni: Az igazságosság „azt jelenti, hogy személyre tekintet nélkül ítélj, s mindenkit azonos mércével mérj”.¹²

Az igazságelmélet legjelentékenyebb modern képviselőjeként emelhető ki J. Rawls, aki az *A Theory of Justice* című művében fogalmazta meg igazságosságkoncepcióját, amely időtálló, és elvileg minden jövőbeli társadalomra alkalmazhatást céloz. „Ahogy a gondolatok rendszereinek az igazság, a társadalmi intézményeknek az igazságosság a legfontosabb erénye.”¹³ Igazságos társadalmaknak minősíti azokat, amelyekben két alapelv érvényesül:

a) minden személy egyenlő joga a szabadságokra, lévén kompatibilis mások szabadságával;

**...az igazságosság
a legértékesebb minden
erkölcsi erény között...**

b) a társadalmi egyenlőségeket úgy kell megszervezni, hogy mindenki előnyére szolgáljanak, és mindenki számára elérhető helyzetek és pozíciók legyenek.

E koncepció a korrekt (fair) kapcsolatokat föltételezi, és az egyenlőségre épül, vezérelve a tolerancia, amely nem parttalan: a szabadságot korlátozni szükséges a szabadság érdekében. A társadalmi igazságosság keretében jelentkezik a jogi igazságosság.

J. Rawls további következtetése: az a társadalmi berendezkedés fogadható el igazságosként, amelyik a legrosszabb helyzetben lévők állapotát javítja. S ez emlékeztet a korábbi jogi-igazságügyi eljárásokban a szociális helyzet tekintetbevételének kötelmére, valamint a tulajdonból következő kötelesekre (az igazságosság elveként) és a méltányosságra. A törvényekkel és az intézményekkel kapcsolatban megállapítja: „nem számít, mennyire hatékonyak és fejlettek, meg kell reformálnunk vagy el kell törölnünk azokat, ha igazságtalanok”.¹⁴ E következtetés szemben áll azokkal a magyarázatokkal, amelyek „a cél szentesíti az eszközt” tétele alapján elfogadják bűnös – igazságtalan –, embertelen tevékenységek elkövetését, ha társadalmi hasznosságát vagy célszerűségét állapítják meg (pl. utópiák, az anarchizmus vagy a kommunista elosztási rend föltételezésével).

3. Történelmi ismeretek alapján lényeges sajátosságnak tekinthető, hogy a közélet bonyolultabb viszonyai között az igazságtalanságok fölületes kezelése váltja ki az elméleti tisztázatlanságot. Előtérbe kerül az a megítélés, hogy a közhatalom – lényegében – bűn, és elválaszthatatlanul összekapcsolódik az igazságtalansággal. Ez azonban egyoldalú, fölületes megállapítás, mivel figyelmen kívül marad a hatalom és az igazságosság átfogó összefüggése.

A kiindulópontunk az, hogy a társadalmon belül szükségszerű átfogó ellentmondásként létezik a jó (proszociális) és a rossz (antiszociális) folyamatok szembenállása, és szükségszerűnek tűnik föloldása – a társadalom fönnmaradásának biztosítása végett. Ugyanis „a hatalom biztosítja a társadalmi viszonyok fönnálló hálózatának stabilitását, egyszersmind integrálja a rendszert, valamint biztosítja a javak elosztásának egyoldalúságát, azaz védi az egyik fél uralmát.”¹⁵ E vonatkozásban állapítható meg, hogy a hatalmi integráció mellett kiemelendő a közösségi lét védelmére szolgáló szerepe. Ferrero hangsúlyozza: a hatalom „eredetileg

védekezés az emberiség két legnagyobb megfélemlítője, az anarchia és a háború ellen.”¹⁶

Az előző sajátosság tudatosítását figyelmen kívül hagyja az a szemlélet, amely azonosítja a hatalmat az igazságtalansággal. Elemi cáfolat, hogy a hatalom egyaránt szolgálhatja az igazságosságot és az igazságtalanságot – a történelmi-társadalmi adottságoktól és körülményektől függően. Ebből következik a társadalom belső hatalmi viszonyain alapuló igazságosságot vagy igazságtalanságot szolgáló intézményesedése, a társadalomirányítás (a közjóra vagy a közösségellenességre) irányultsága.¹⁷

A társadalomirányítás és az igazságosság összefüggésére vonatkozó sajátosságot több filozófus megfogalmazta. Ezek között kiemelhető Pascal magyarázata, mondván: az igazság azt követeli, hogy a legerősebb igazságot kövessük, mert erő nélkül tehetetlen; az erő igazságosság nélkül zsarnoki. „Össze kell tehát kapcsolni az igazságot az erővel, ezért vagy az igazságot kell erőssé, vagy az erőset igazságossá tennünk.”¹⁸

A társadalom igazságosságának követelményét érzékelteti B. Russell a hatalom fogalmának kiemelésével, mondván: ez a társadalomelmélet alapfogalma, olyan, mint a fizikában az energia; ugyanis „a társadalmi dinamika törvényei csak a hatalom fogalmára építve fogalmazhatók meg, nem pedig a hatalom egyik vagy másik alakjára.”¹⁹ S e keretben jelentkezik a hatalomgyakorlás kényszert érvényesítő lehetősége és a korlátozás (és önkorlátozás) szükségessége. J. Benda hangsúlyozta: „sohasem szabad az erőt önmagáért tisztelni, csak annyiban, mint az igazságosság eszközét... ami mindig legfőbb értéke marad.”²⁰

Axiómává vált e következtetés: az államban (átfogóbban a társadalomban) legfőbb erény – az igazságosság, s ennek biztosítására legfőbb eszköznek minősült a törvény (modern viszonyokra vonatkoztatva az alkotmányosság). Ennek tartalmaként igényelték az emberek uralmának ellenőrzését (a visszaélés hajlama és veszélye miatt). Vagyis a hatalomgyakorlás olyan formáját helyezték, amelyben a vezetők (törvénynek való) alárendeltsége érvényesül a közéleti rend keretében – az erőszak korlátozott (és ellenőrzött) alkalmazásával.

Az előzőekre tekintettel állapítható meg, hogy az igazságosságorientált hatalmi környezet segítheti elő, hogy a modern társadalmakban

az alkotmányosság szerepe jelentékennyé váljon, mint a közösségi lét rendezője, szabályozója, amely föltételezi a tudatosságot, a köz- és magánéleti akaratot és aktivitást az igazságos rend megvalósításáért.²¹ Erre tekintettel közérdekké válik az igazságosság tételeinek konkrét kibontása nemcsak jogi előírásokban, hanem a modern társadalom közéleti (erkölcsi, politikai, szakmai stb.) normáiban, vagyis az alkotmányban mint társadalmi alpnormában.²²

A polgári átalakulás folyamatában és a radikális forradalmi törekvésekben jelentős követelményként előtérbe került az igazságosságra épülő közéleti irányítás kiépítése. Ez jelenik meg több dokumentumban, s köztük az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatban: „mint vitathatatlanokra és nyilvánvalókra tekinthetünk a következő igazságokra:” az emberek egyenlőségére, elidegeníthetetlen jogaikra, az élet, a szabadság és a boldogság keresésének jogára, valamint a kormányzottak egyetértésén alapuló kormányokra (lecserélhetőségükre, újjal fölváltásukra).

A polgári társadalmakban az alkotmányos szabályozás alapelvevé a népszuverenitás elve vált (a monarchikus-dinasztikus legitimációval szemben), a nép és a közösségek önrendelkezése – történelmi hagyományokra és a közéleti kultúra fejlettségére tekintettel. A közéleti szerveződés szellemi alapjává vált az a közmeggyőződés, amely szerint a nép a közhatalmat birtokolja, és a közéleti irányítást ráruházza a képviselőkre – választás-megbízás formájában. Előtérbe került a hatalmi-uralmi viszonyok önszabályozása-önkorlátozása, alkotmányos keretek intézményesülése és a parlament (ezen belül két kamara) intézménye. A népszuverenitás megtestesülésében viszont eltérő súllyal jelentkezett a közvetlen demokratikus és a képviselői rendszer. Így – a közjó érdekében – a különböző országokban a rendezettség biztosítására általános és egyedi alkotmányos értékek, normák honosodtak meg. A közügyek demokratikus kezelésének alapvető elve lett a közös érdekek közös megegyezéssel való eldöntése, összehangolása és a mindennapi közügyekben való részvétel. Előtérben áll József Attila követelése: „a hozzáértő dolgozó / nép okos gyülekezetében / hányni-vetni meg száz bajunk” (*Hazám*).

A népfölség tartalmazza a választottak ellenőrzését (és olykor a visszahívás lehetőségét is). Bevett formává vált az időközi választások rendszerezítése, a kormányzati irányítás cirkulációja – a közéleti irányítás megújulásának biztosítása érdekében. A közéletben természetesen

szembekerül a választás következtében a többség és kisebbség kölcsönösen biztosított jogosultságokkal. Így összegzi G. Ferrero: „A többségnek joga van a kormányzásra, a kisebbségnek joga van, hogy ellenzéki tevékenységet fejtsen ki, kritizálja a többséget, és megkísérelje azt, hogy amikor rákerül a sor, többséggé váljon ő is.”²³ Ez az elv azonban nem lehet statikus, merev, nem irányulhat a hatalomgyakorlás kisajátítására vagy megcsontosodásának biztosítására, emiatt a tolerancia nem többségi kizárólagosságot, hanem rugalmasságot vált ki, s ennek érdekében a kisebbségi véleményeket is tiszteli, és a változó viszonyokhoz igazodás követelményeit tudomásul veszi. Ezzel megalapozódik a többség és a kisebbség együttműködéseként a kölcsönösség érvényesülése – elemi szükségletként; vagyis alkotmányos elvárás: „a többség ne erőszakkal vagy csalással álcázott kisebbség legyen, hanem valódi többség; és az is kell, hogy a kisebbség komoly és termékeny ellenzéki tevékenységet fejthessen ki.”²⁴ Ez egyben utalás a többség zsarnoksága elvetésének követelményére, mivel az alkotmányosság a hatalom önkorlátozásával, szellemi-erkölcsi tisztesség és elkötelezettség alapján valósulhat meg.

Közhelyszerű tétel, hogy a hatalom forrása a nép, a többség azonban nem mindenható (lehet a többségi döntés közösségellenes). Erre vonatkozóan Tocqueville megállapítja: a többség zsarnoksága fölött áll „az erkölcs világában található emberség, az igazság és az ész, a politika világában szerzett jogok.” Hangsúlyozandó: az alkotmányosságban kikristályosodott humánus értékek és közéleti garanciák alapozzák meg az igazságos rendet – az önkény kirekesztésével és a többség zsarnokságának kiküszöbölésével.

A többség zsarnokságával (az önkényuralommal) szembeni korlátként említett szellemi tényezők között a magyar alkotmánytörténet kutatói a szakrális hatalom jelentőségét hangsúlyozzák. Ez összegződik a Szent Korona-tanban, amely kifejezésre juttatja a magasrendű törvényességet, a kölcsönösen korlátozott és megosztott, s ezáltal erős hatalom elvét. Így ez a szellemi erő nem szűkül a szakralitás területére, ugyanis „az igazi demokráciát és önkormányzatiságot kifejező eszme,

**...az alkotmányosságban
kikristályosodott humánus
értékek és közéleti garanciák
alapozzák meg az igazságos
rendet...**

amely az érzékfölötti kapcsolatok említése nélkül is önálló értelemmel bír.”²⁵ Ezzel kapcsolatban idézhető K. Lorenztől: „Goethe mondja: »arról a jogról, amely velünk születik, sajnos nem esik szó.« Az a hit, hogy a kultúrához kötődő jogalkotástól független természeti jog is létezik, ősidők óta ahhoz a nézethez kötődik, hogy ez a jog természetfölötti, isteni adomány.” És sajnálatosnak tekinti, hogy a joggal kapcsolatban a szerzett magatartásmódokat emelik ki, elhanyagolván „a lehetséges örökölteket”. Így „a jogérzék” titokzatos fogalma magyarázat nélkül marad.²⁶

Az alkotmányos rend előző sajátosságai azonban nem fődik le az igazságos társadalmi berendezkedés teljességét. Emiatt a közjó és a közérdek részletesebb kibontása és dogmatikai pontosítása vált szükségessé – a közjó tartalmának konkrétabb megragadása-megismerése végett, és értékkövetelményeit a társadalmi elit realizálja az emberek közti összehangolt együttműködés – emberi méltóság biztosításával.

Az igazságosság követelményei sokrétűek, emiatt erőteljes szellemi-kulturális erőfeszítést igényel pontos megismerésük. E sokrétűség tudatosítást és konkrét intézkedést igényel. Ennek érdekében a modern társadalomelmélet az igazságosság tételeinek részletezését és különböző tartalmainak elmélyítését hivatott elvégezni – az igazságosság válfajai-ként.

4. A társadalomelmélet külön problémája az igazságosság érvényesítése a társadalom egésze és specifikus részei (szférái, alrendszerei) tekintetében. Emiatt került előtérbe az a nézet, hogy az igazságos társadalom alkotmányos rendben valósulhat meg – a népszuverenitás intézményesüléseként. Erre tekintettel vált elméleti-közéleti tétellé, hogy az alkotmányosság rendeltetése az igazságos társadalom értékeinek-elveinek-szabályainak rögzítése alkotmányban, nemzetközi alapelvekben és dokumentumokban. Alkotmányos elvárássá vált gyakorlati érvényesítésük a mindennapi együttélésben – az önrendelkezési jog és az emberi (egyéni és közösségi) jogok katalógusának realizálásával a szabadság, egyenlőség és szolidaritás elvei alapján – a közjó érdekében.

A közjó (igazságossági alapon való) megvalósítására utal a pápai enciklika: „mindenkinek meg kell kapnia a javakból az őt megillető részt, el kell érni, hogy a megtermelt javak elosztása a közjó, vagyis a társadalmi igazság szabályainak megfelelően álljon helyre, és azokhoz igazod-

jék”.²⁷ Ez is érzékelteti, hogy az igazságos társadalom elosztási rendje (a tulajdonviszonyok szerkezete) alkotmányos szabályozást igényel – különösen a köz- és magántulajdon viszonya, a javakból való részesedés arányossága és a magántulajdon igazságos korlátozása.

A magyar közéleti-politikai irodalomban alkotmányozási problémaként kiemelhető Bibó István koncepciója: ésszerűtlennek tartja a tulajdon korlátlanágát („a tulajdon szent és sérthetetlen” tételt elveti), és ennek átfogó alkotmányos rendezését igényli. A tulajdonfajtákra vonatkozóan megállapítja: vannak „a tulajdonnak olyan formái, amelyek méreteiknél fogva már nem tulajdon jellegűek, hanem egyszerűen a hatalom eszközeivé válnak”, és megjegyzi: ezek „a liberális demokratizmus védőszárnyai alá kerülnek”.²⁸ Az előző érvek alapján vetődik föl a tulajdon formális jogi kezelésének elégtelensége, mivel figyelmen kívül marad ennek átfogó társadalmi rendeltetése, helye és szerepe, valamint a tulajdonformák összehangolása: az osztó és kiegyenlítő igazságosság alapján.

Az igazságossági problematika jelentős gondja a közéleti viszonyok humánus kezelése: ismételten említhető a gazdagok és szegények viszonyában a szélsőséges helyzetek kezelése (rendezése). Erre tekintettel idézhető W. Röpke következtetése is, miszerint „Az igazságos társadalom egyáltalán nemcsak a jövedelem és vagyon aránylagos elosztásán, hanem a hatalom aránylagos elosztásán nyugszik.”²⁹

Az alkotmányos rend fejlődésének sajátosságává vált a különböző országok viszonyaira vonatkozóan az igazságosság válfajainak alkotmányos rendezése és dogmatikai pontosítása, emellett jelentékeny hatású tendenciaként bontakoznak ki a nemzetközi deklarációk, egyezmények, egyezségokmányok, amelyek az emberi (egyéni és közösségi) jogok megvalósítását elmélyítették. Előtérbe kerülnek e folyamatban a nemzetközi együttélésben meglévő igazságtalanságok (különösen némely országok egyedi igazságtalanságait illetően). Ily módon az igazságtalanságok nemcsak országok (belső) viszonyaiban kezeltetnek, hanem a nemzetközi hatalmi viszonyokban is. A nemzetközi együttélés különös igazságossági problémájaként szerepel a nagyhatalmak döntési fölénye saját érdekeik igazságtalan érvényesítésével kapcsolatban. Szem előtt tartandó több nemzetközi hatalmi igazságtalanság; így a durva retorzió, a kegyetlen bosszú, a kollektív bűnösség és büntetés, az embertelen megtorlás, valamint a genocídium, az ellenféllel szemben embertelen

bánásmód, vagyis a *vae victis* elvének érvényesítése a nemzetközi együttélés gyakorlatában.

A nemzetközi igazságtalanságok a közfigyelemben fölszínre kerülnek, és ma már némely esetben orvoslásra találnak. Így alkotmányos értékkövetelmény az igazságtalanságtól szenvedők ügyének tudatosítása, erkölcsi-politikai-állami-közéleti támogatása, kárpótlása és jogi rehabilitása. Emellett jelentős tényezővé vált a humanitárius tevékenység és a nemzetközi igazságszolgáltatás további intézményesedése, valamint a nemzetközi civilmozgalmak (NGO) szerepe az igazságtalanságok megelőzése vagy negatív hatásuk következményeinek helyreállítása terén.

A különböző világirodalmi (társadalomelméleti, szociológiai, antropológiai, jogi és jövőkutatási) vizsgálatok jelzik az Univerzum, a Föld és a földrészek helyzete elemzéseinek nélkülözhetetlenségét és az emberiség sorsproblémáinak, jövőképeinek vizsgálatát – felelős értelmiségi tevékenységként. Ennek kapcsán a világ (az Univerzum) közös gondjainak-problémáinak elemzése, a Föld sorsa szempontjából jelentékeny közösségi sorsproblémáinak tanulmányozása előtérbe került. Érintőlegesen említhető a Földön a szegénység és a nyomor (éhség) gondolja és e vonatkozásban a kormányzatok felelőssége.

A Földön élő közösségek hatalomszerveződése szempontjából kiemelhető az országos ügyek elrendezésének követelménye: „A kormányoknak szélesíteniük kell látókörüket, hogy valóban képviselni tudják népük érdekeit. ...át kell engedniük a döntéshozást az országos szint alatti vagy fölötti szerveződéseknek. (...) A lefelé irányuló folyamat során pedig az országos intézmények hatásköreinek egy részét át kell adni a kisebb léptékű társadalmi, gazdasági vagy kulturális egységeknek, illetve a hagyományos közösségeknek, etnikai és kisebbségi csoportoknak.”³⁰ Emellett említendő a rendszerelmélet és a jövőkutatás jelentősége a társadalomirányítás megalapozása végett.³¹

A nemzetközi problémák humánus megoldásával kapcsolatos ügyek kezelését illetően jelentkeznek alapvető jelentőségű javaslatok. Ezek között szerepel Bibó István nemzetközi jelentőségű dogmatikai elemzése *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. Az önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás* című írásában.³²

E jelzett elméleti nemzetközi elemzéseket (és az esetleges gyakorlatot) áthatja egyrészt az igazságtalanságok visszaszorítására irányuló tö-

rekvés, másrészt jelentőssé válik az igazságosságba vetett hit elmélyülése az országos és helyi (lokális) alkotmányosság révén, valamint a nemzetközi közrend biztosítása által, amelynek alapvető eszköze a humánus társadalomirányítás.

5. A társadalomirányítás „magában foglalja a társadalom egészének és alkotó közösségeinek közhatalmi külső irányítását, befolyásolását és ellenőrzését, másrészt tartalmazza az önirányítást, önfejlesztést, önszervezést és önkontrollt.”³³ S ennek különleges problémája a kultúra és a hatalom viszonya, a hatalmi objektívációk kiépülése és működése. Ezt érzékelteti a közigazgatás országos és helyi szerveinek (vagyis a bürokrácia) megjelenése és működése, továbbá a rendészet, a hadsereg és adóztatás intézményesítése – külön embercsoport működéseként. Sajátos közéleti tevékenységként alapozódott meg a katonák, rendőrök, fináncok képzése, és az egyetemi oktatásban elsősorban a jogászok, közgazdák és más szakmák (orvosok, pedagógusok, mérnökök, informatikusok és egyéb szakmai képzettségűek) alkalmazása (bevonása) hivatásos tevékenység ellátására. Alapvető trendként fogható föl a közéleti tevékenységek szakmai megalapozása a hatékonyság biztosítása végett – a kultúra vívmányainak elsajátítása alapján.

Az európai kultúra vívmányaként kiemelt szakmai tudás igénye lényegében az önkormányzatiság működésének önállóságához kapcsolódik. A közéleti rend nem csupán a társadalomirányítás átfogó és központi sajátosságát tartalmazza, hanem specifikus lokális és szakmai közösségi önszerveződést és önirányítást is. Így a kialakuló és működő (lokális-szakmai-kulturális) közösségek bizonyos függetlenséget igényelnek – a hivatásrendek közéleti erejéből következően. S ehhez kapcsolódik az állampolgároknak (a közélet civil résztvevőinek) közéleti kulturáltsága, alulról fölfelé épülő spontán és öntudatos szerveződése, különböző foglalkozások (területi-kulturális-sport tevékenységek stb.) önszerveződése és a közttestületeik működésének növekvő szakmai színvonala.

A közéleti irányítás szakmai tagozódása főleg a közéleti kulturáltság szükségletéből következett, amelynek kielégítését Bibó István az európai kultúra hatalmas értékének minősíti. Eszerint kialakulnak „a szakmai, alkotó, szervező, nevelő munka végzőinek az öntudatos csoportjai”, akik „szakmájuk függetlenségét féltékenyen őrzik minden hatalmi behatással és paranccsal szemben.” (És megjegyzi: e szakmai öntudatnak „két

halálos ellensége van: a hatalmi téboly és az eszméiben megveszekedett dogmatizmus”).³⁴

A modern társadalmakban a közélet szakmai orientációja maga után vonja a képviseleti rendszer átgondoltságát, differenciálódását (a központi és a helyi szintek, horizontális és vertikális) elkülönülésének figyelembevételét illetően. Emiatt vetődik föl a politikai (pártok és egyéb politikai tényezők) képviselete mellett hivatásrendek parlamenti és önkormányzati megjelenítése, intézményesülése. A közélet bonyolultabb rendjében a politikai mellett a szakmai hivatásrendek szerepe jelentékennyé vált. Ez vontta maga után némely országokban a parlament két kamarájának elkülönülését (az alsó- és felsőház, néhol szenátus) intézményesülését,³⁵ a helyi szintű önkormányzatokban a köztestületek, civil és szakmai szervek együttműködését. Az eltérő megoldások viszont az adott ország hagyományain és a közéleti kultúra fejlettségén alapulnak, s a közélet alkotmányos rendjének modernizálását (tudatos fejlesztését) és a társadalmi irányítás koncepciójának humánus irányát jelzi.

A társadalmi szerkezet komplexitása maga után vonja a társadalmi irányítás kultúrájának fejlődését, tudatosságát, a közéleti értékek és vívmányok fölhasználását, távlatosságának (jövőorientáltságának) kidolgozását és érvényesítését – a társadalmi elit hivatásának tartalmaként.³⁶

6. A társadalmi irányításban a vezető személyek, az elit problémája már az ókori gondolkodásban is fölszínre került. Ezt érzékelteti Platón követelménye: „a filozófusnak kell kormányoznia, mert csak ő ismeri az igazságot.” Ennek a gondolatnak az irányultsága elgondolkodtató, mivel a társadalom irányításának alapjaként az igazságosság erényét fejezi ki, s az az elvárás, hogy a társadalom irányítóinak (a társadalmi elitnek) követni és alkalmazni kell a tudományok által föltárt igazságokat, tehát a természet és társadalom alapvető sajátosságainak ismerői legyenek, ne pedig kontárok. Erre vonatkozik az a fölismerés, hogy az igazságosság követelményeinek fölismerése és fejlesztése biztosítja a haladást; közismert tétel, hogy az emberiséget kiváló emberek igazságkeresése és föladatvállalása vitte előre.

Az történelmi tény, hogy a vezetők (kormányzók) nem a filozófusok közül kerülnek ki; a társadalomirányítás sajátos intézményesülé-

se nem a platóni eszmény szerint zajlik, hanem a társadalmi-közéleti szerveződés személyeinek és csoportjainak szellemi állapotán, kulturális színvonalán, lelki beállítottságán, hitén és személyes (vagy csoport-) törekvésein és önérdkein alapszik – a történelmi körülményektől függően. A polgári társadalom fejlődése viszont előtérbe állította a hatalmi kormányzati tevékenységet gyakorló személyeket mint osztályt, csoportot, réteget, sajátos közösséget – (a modern társadalomban) az elitet.

A társadalmi eliten – a közgondolkodás – elsősorban a szellemi tevékenységet végző értelmiséget érti, amely a tudomány, a szépirodalom, a művészetek, az oktatás-nevelés, a hitélet, a tájékoztatás (és egyéb értelmiségi tevékenységek) művelőit öleli föl. És sok esetben figyelmen kívül marad a közélet irányítóinak elithez sorolása. A közélet kulturális megalapozottsága viszont az előző leszűkítést meghaladja, és az irányítás gyakorlóit az elithez sorolja.³⁷

A társadalmi eliten belül a szellemi és a hatalmi elit elkülönülését és együttműködését állapíthatjuk meg; ezt a középkori gondolkodás a világi és szellemi hatalom elkülönülésében érzékelt. Ez a leszűkítő magyarázat a királyság vagy a köztársaság, a demokratikus vagy diktatórikus kormányzat elemzésével azonosítja, vagy a történelem nagy személyiségeinek jellemzésére szűkíti. E vonatkozásban már a régi közéleti gondolkodás is megkérdezte: *quis custodiet custodes?* Ki fölügyeli az őröket? Erre persze válaszként fölvetődött a néprövid szerepe, vagy a bizalomvesztés esetén vezetők száműzése (elkergetése). Ennek a problémának mélyebb megértését alapozza meg a társadalmi elit szerepének, tagoltságának és felelősségének elemzése.

Az alkotmányos társadalmi rend követelményévé válik a társadalmi elit tevékenységének ellenőrzése, korlátozása (és önkorlátozása) – főleg az önkényes döntések, a hatalomirányítók arrogáns magatartásának, embertelen hozzáállásának megítélése (elmarasztalása vagy elvetése) –, a felelőtlenség következményeinek megállapítása. Hiszen köztudott: a társadalmi elit felelősségének alapvető iránya, hogy elősegítse az igazságos társadalom megvalósítását, fejlesztését, intézményesítését és védelmét, a közjó érdekében, erkölcsi alapokon.

**...az emberiséget kiváló
emberek igazságkeresése és
föladatvállalása vitte előre.**

A társadalomelmélet jelentékeny problémájává vált a hatalmi elit és az értelmiség együttműködésének gondja, viszonyának jellege. A társadalomelméletben többen kifogásolták az értelmiség szervilis magatartását; kiemelhető J. Benda fölfogása, figyelmeztetvén az írástudók árulására; ezt kommentálva Babits Mihály is megállapította: „az igazi írástudó hivatása”, hogy ébren tartsa a tiszta erkölcs és a logika tekintélyét és tudatát; s idézendő e magvas gondolata: „Vétkesek közt cinkos, aki néma.” A magyar értelmiségre jellemző sajátosságot tárt föl Erdei Ferenc *A magyar társadalom a két világháború között* című írásában. E szerint a magyar értelmiség a közigazgatásban és „az oktatásügyben nem az értelmiségi munka tárgyyszerűségéhez igazodik”, hanem „a politikailag vezető osztály mellett maga is uralkodótársaként működik”.³⁸

A felelős értelmiség szerepét és szükségletét illetően Bibó István igényli (az apparátussal vetekedő szereppel) külön fórum létezését, működését, amely eleven kapcsolatban a közösség szükségleteivel, érvényesen meg tudja állapítani a társadalmi értékszempontokat, „és érvényesen képes tisztázni a társadalmat irányító végső értékeket is”. Így értékőrző és értékszabályozó elitként a hatalomkoncentrációval „a hatalomgyakorlás igazságos és ésszerű közösségi célját állítja szembe”.³⁹ Platóni elvárás modern megnyilvánulása a társadalomirányítás egyik részének, a törvényhozás kontárságának a bírálata. Bibó István megállapította: szakértők „gondos és elmélyült szakszerűség jegyében elkészített tervezetei kicsinyes hatalmi és politikai változtatásoknak” vannak kitéve, és szükségesnek vélte „egy bizonyos függetlenséggel fölruházott szakszerű törvényszerkesztő és egyeztető szerv fölállítását”.⁴⁰

A társadalomirányítás egyik részeként a törvényhozás előkészítése és formába öntése természetesen a társadalmi elit hivatása, amelyben a hatalmi és szellemi tevékenység összekapcsolódik. E két tevékenység és tényező együttthatása jelentkezik. Döntő szerepet gyakorol az operatív-szervező-kényszerítő csoport, emellett alá- vagy mellérendeltségben lehet a szellemi-értelmiségi tevékenység (erre utal Bibó István is az előző idézetben). Némely helyzetekben azonban a „kicsinyes hatalmi és politikai” érdekek és a közéletben a felelős értelmiség mellőzése változtatást, vagyis a hatalommal való visszaélés elkerülése tudatos intézkedéseket igényel.

Külön említendő: az alkotmányosság sérelme szempontjából némely bírók igazságtalan döntései (lásd Zola tiltakozása) vagy pártérdekű

ítéletek (konceptiók) mellett a tömegkommunikáció (és a publicisták) hazug információi és értékelései a hamis hivatalos ideológiát támogatják – az értelmiségi írástudók árulásával. Ezzel szemben a felelős értelmiségiek közéleti szerephez jutása hozzájárulhat a társadalmi elit tevékenységének javításához-korrekciójához. Ez akkor következik be, ha a felelős értelmiség (szemben a szervilis értelmiségi magatartással) képviselői leleplezik egyrészt a hatalmi torzulásokat (arroganciát), igazságtalanságokat és az ezt igazoló szellemi-irodalmi tevékenységeket, másrészt megjelölik az alkotmányosság értékeinek védelmét és fejlesztését – a jövőorientációra tekintettel – a társadalmi elit kötelességeként.

A társadalom irányítását végző társadalmi eliten belül a hatalmi elit nagyobb súlya mellett nélkülözhetetlen a szellemi (vagy értelmiségi) elit közéleti szerepe. E vonatkozásban hangsúlyozandó: ez a réteg nem önerejű, elszigetelt fenomén, mivel jórészt hatalmi-politikai tényezők támogatásával juthat szerephez, s ettől függően teljesítheti magasztos hivatását; a humánus szolgálatában.

A felelős értelmiség pozitív szerepe azonban nem spontán folyamat, mivel kibontásához szükséges a hatalomgyakorló elit igénye az együttműködésre, valamint az alkotó kezdeményezés elfogadására való készsége. Ilyen körülmények esetén a felelős értelmiség dolga a valóság elméleti kutatása, az aktuális társadalmi adottságok (helyzet) jellemzése – a diagnózis. Ennek alapján hivatása a közéleti stratégia kimunkálása, a pozitív tendenciák föltárása és megerősítésének elősegítése, valamint a negatív-káros folyamatok jelzése – visszaszorításuk céljából. Ehhez kapcsolódik az, hogy fölkészítse a hatalmi elitet döntéseik szerepének szakszerűségére, továbbá a szubjektivitás, voluntarizmus, közönyösség, eshetőlegesség elkerülésére – előrejelzésekkel. S az már a hatalmi elit dolga, hogy önmaga természetszerűen fogadja be a felelős értelmiség fölismeréseit, kezdeményezéseit, és küzdje le a hatalmi arrogancia (önhittség) kísértését és a hatalommal való visszaélés hajlamát.

Történelmi tapasztalat: ha a hatalmi elit elvtelenül, önzően mellőzi hivatása teljesítését, a közjó szolgálatát (főleg az ideológus, áruló írástudók támogatásával), akkor a felelős értelmiségiek szerepe háttérbe szorul vagy megszűnik. Ám kedvező történelmi változások maguk után vonhatják, hogy e felelős értelmiségiek háttérbe szorított helyzetük ellenére kegyelmi állapotban előtérbe vagy fölénybe kerülhetnek a külső

korlátozó tényezőkkel szemben (szellemi-hatalmi erejük folytán) – féltelmük leküzdésével és öntudatos elkötelezettségükkel, az alkotmányos értékek biztosításának megkövetelésével.⁴¹

Történelmi tényként megállapítható, hogy a társadalmi hatalmi elit igazságtalanságokat valló-elfogadó szemléletével és tevékenységével szemben szükségszerűen feltör az igazságosságérzet, az értelmi-ségi értékkelkötelezettség és felelősség. Ezt a sajátosságot érzékelteti W. Röpke; megállapította, hogy a közéletben kell lennie egy nem nagy, de „mértékadó csoportnak, amely bizonyos megváltoztathatatlan normákért és értékekért felelősséget érez”. E természetes nemesség (*nobilitas naturalis*) szerepe „azon áll vagy bukik, hogy valódi szolgálói képesek-e az igazság javára az érdek befolyásolásáról lemondani”.⁴² Vagyis nélkülözhetetlen a társadalmi elit némely képviselői részéről e nemesség, amelyet (Platón és Pascal szemléletét követő részeként) a felelős értelmiség képvisel (a karrierista önjelöltekkel szemben), és közös erőfeszítésük intézményesül az (alkotmányos) közéleti rend kiépítésével, biztosításával kapcsolatos tudásuk, hitük, elhivatottságuk alapján. E vonatkozásban emelkednek ki a közéleti-szemleli közösségekben karizmatikus tehetségekként elfogadott és tisztelt, közszeretetlenben működő kormányzati és önkormányzati személyiségek (nem csak államférfiak).

A felelős értelmiségiek meghatározó közéleti tényezővé válását, erejét fölkészültségük, tudományos világszemléletük, ember- és társadalomképük, ethoszuk támasztja alá – kedvező közéleti-hatalmi környezetben. S ehhez kapcsolódik önfejlődésük: a természettudomány eredményeinek világnézetet megalapozó szerepe mellett különös hatást gyakorol a társadalomtudományokban az újabban föltárt paradigmák megismerése, antropológiai, pszichológiai ismeretek tudatosítása-hasznosítása és a rendszerelmélet komplexitást igénylő szemléletének a közgondolkodásba való bevitele (meghonosítása).⁴³

Az előzőekre épül a közéleti elvárások intézményes formáinak és eljárásai módzatainak fejlesztése, amely lehetővé teszi a szellemi-kulturális vívmányok közéleti-alkotmányos értékeként kezelését. Ily módon valósul meg a tudományos igazságok (a világ, a természet, a társadalom, a közösség, a személyiség) kérdéseire, sajátosságaira vonatkozó fölismerések, tudományos tételek fölhasználása – nem csupán óhajként, vágyként, hanem az egész társadalom (s ezen belül a társadalmi elit és

minden állampolgár) aktivitása, részvétele alapján –, szem előtt tartva a szerves fejlődés (és a homeosztázis) követelményeit, jövőorientáltságát és a nemzetközi körülményeket.

Az igazságos társadalom alapvető föltétele az igazságok (a tudomány által föltárt törvények) közpolitikai tudatosítása, továbbá a felelős értelmiség minden rétegének aktív szerepe az alkotmányosság átfogó értékrendszerének és a közéleti felelősség és felelőtlenség dogmatikájának fejlesztésével kapcsolatban.⁴⁴

Kiemelendő a társadalomelmélet és a felelős jogászság (különösen az alkotmányjogászok) kritikai szerepe az alkotmányos rend tökéleteseztetésében, amelyben alapvető a jog igazságosságot szolgáltató szerepe – a bírói függetlenség természetszerű érvényesülésének biztosításával.

Az alkotmányos felelősség természetesen nemcsak az értelmiség kötelezettségeit tartalmazza, hanem a társadalmi elit többi részére, vagyis a hatalmi (s ezen belül a politikai, az ideológiai és jogászai) eliteire is kiterjed. Ebből következően nemcsak erkölcsi felelősségre, hanem a szokásokban, a közigazgatásban és a jogban rögzített szabályok követésének megítélésére és hatalmi-igazgatási-jogi következmények megállapítására és érvényesítésére is vonatkozik (jelentős mértékben a felelőtlenség formáinak intézményesítésével is).

Az igazságosság bonyolultságához (sokrétű válfajaihoz) kötődik az átfogó alkotmányos rend mindennapi gyakorlatba való beépülése és megszokottá válása, amely hozzájárul a közélet magas szintű kulturáltságához, a kristályosan rendezett mindennapi együttműködéséhez, biztosítván „minden közösségnek törvényes jogait, hogy ne éljenek vissza a hatalommal, és rövidlátó, önző célok által vezetve ne manipulálják az embereket és a természetet”.⁴⁵ Ezen követelmények teljesítése eredményezheti a közéleti elvek-értékek érvényesítése alapján az igazságos társadalom megvalósítását. E magasztos célokhoz kapcsolódik a Bibó István által megfogalmazott nélkülözhetetlen alkotmányos követelmény és igény: e szerint „a hatalmat szolgálattá, erkölcsi feladattá” kell átnemesíteni⁴⁶ a szeretet és az egyetemes testvériség alapján.

A Bibó István-i elvárás alapján le is zárható gondolatmenetem, mégis kiemelem e dolgozat címére (és mottójára) tekintettel az igazságosság szükségességének néhány érvényesítendő szempontját:

az első: az igazságtalanságok föltárása és tudatosítása,
második: az igazságosság fölényének érvényesítése szellemi és közéleti erőfeszítés révén,

harmadik: a társadalomirányítás átgondolásának és stratégiájának biztosítása alkotmányos rend kiépítése és érvényesítése keretében,

negyedik: a társadalmi elit hivatásának teljesítése a hatalmi-politikai és a felelős értelmiség együttműködése által – a humánus szolgálatában.

Szem előtt tartandó: az öntudatos állampolgárok közműveltsége és közéleti aktivitása az önrendelkezési elv és az emberi (egyéni és közösségi) jogok érvényesítése által valósul meg – a humanizáció folyamatában.⁴⁷

Így zárható elemzésem Goethe iránymutatásával: „A humanitás legyen a mi örök célunk.”

JEGYZETEK

- ¹ „A való életben vannak szabályok, normák és törvények, sőt elvek, melyekhez tartjuk magunkat. Az ember vele született hajlama, hogy közösségével és kultúrájával harmóniában éljen.” László Ervin: *A rendszermélet távlatai*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001, 53–54. o.
- ² Carl Gustav Jung: *Gondolatok a jóról és a rosszról*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1996, 37. o.
- ³ „Az igazságosság: rend. Igazságosságon a kapcsolatok rendezését, a magatartások szabályozását értjük, amely lehetővé teszi, hogy a létfenntartási javakból... a lehető legtöbb jusson mindenkinek a legkevesebb súrlódás és veszteség árán.” Roscoe Pound: *Társadalomirányítás a jog útján*. In: *Jog és filozófia*. Szerk.: Varga Csaba, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 192. o.
- ⁴ A tudományok igazságokat tárnak föl és definiálnak kutatás alapján az Univerzum, a természet és emberi élet lényeges vonásainak és részlet-összefüggéseinek egzakt meghatározásával az emberi kultúra vívmányaként. Ezek jelentékenyen befolyásolják az emberi életviszonyok fejlődését, s hatnak a társadalmi együttélésben a környezeti és életviszonyok formáira, színvonalára, a termelési-technikai fejlődésre, az emberi (egyéni és közösségi) kapcsolatok fejlesztésére. Elkülönül ettől az igazságosság és az igazságtalanság problematikája, amely a társadalomelméletek és interdiszciplináris kutatások (s ezen belül a teológia, az antropológia, pszichológia, az erkölcstan, a nevelélmélet, az állam- és jogtudomány, a hatalomelmélet és az alkotmánytan vagy a filozófia és a társadalomelmélet stb.) témája. (Lásd 13. jegyzet.)

- ⁵ Ez a megközelítés érhető tetten a magyar Alkotmánybíróság egyik korábbi határozatában, miszerint: „A mindig részleges és szubjektív igazságosságnál a tárgyi és formális elvekre támaszkodó jogbiztonság előbbre való.” [11/1992. (III. 5.) AB határozat]
- ⁶ A korábbi jogállamisággal foglalkozó tanulmányomban utaltam az igazságosság jogállamiságot megalapozó szerepére (lásd Samu Mihály: *Jogállamiság és jogpolitika*. Magyar Jog, 2006/4.), ám figyelmen kívül hagytam a jogállamiság jelszavának használatát diktatúrákban (a náciizmus és bolsevizmus politikájában), vagyis a homonímiát. Megjegyzendő: a jogállamiságot sokan a jogszerűsége szűkítik (a jogpozitivizmus alapján), s egyéb tartalmi vonását (így az igazságosság alapértékét) nem tartják szem előtt.
- ⁷ Elliot Aronson: *A társas lény*. KJK, Budapest, 1980, 108. o. Erre utal Konrad Lorenz is: még „sohasem volt a tömegszuggeratív ilyen hatásos, a manipulációknak meg sohasem volt ilyen hatékony, tudományos módszerekkel megalapozott propaganda-technikájuk, soha korábban nem rendelkeztek ilyen nagyhatású tömegtájékoztató eszközökkel.” Konrad Lorenz: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Ikva, Budapest, 1994, 121. o.
- ⁸ Idézte Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 153. o. Ezzel kapcsolatban említendő: Az 1. világháború utáni igazságtalan, bűnös döntésekért való felelőtlenséget leleplezte egy francia diplomata, és határozottan föllépett az új háború elhárítása érdekében. Lásd Henri Pozzi: *A háború visszatér*. Marjay Frigyes, Budapest, 1935; és Henri Pozzi: *Századunk bűnösei*. Marjay Frigyes, Budapest, 1936, Reprint: Püski Kiadó, 2000.
- ⁹ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. Európa Kiadó, Budapest, 1997, 148. o.
- ¹⁰ Arisztotelész: *Politika*. IV. 2.
- ¹¹ Szent Ágoston: *A boldog életről*. Európa Kiadó, Budapest, 1989, 67. o.
- ¹² Gustav Radbruch: *Öt perc jogfilozófia*. In: *Jogállam*. 1998–99, 214. o.
- ¹³ John Rawls: *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest, 1987, 3. o.
- ¹⁴ Uo. 22. o.
- ¹⁵ Zygmunt Bauman: *Általános szociológia*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1967, 77. o.
- ¹⁶ Guglielmo Ferrero: *A hatalom*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001, 61. o.
- ¹⁷ Samu Mihály: *Hatalomelmélet*. Korona Kiadó, Budapest, 2000, 54. o.
- ¹⁸ Blaise Pascal: *Gondolatok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983, 149. o. E megközelítés található e tételben is: Az igazság önmagában nem hatalom... „a maga oldalára kell vonnia a hatalmat, vagy neki kell a hatalom oldalára állnia, különben folyton-folyvást elpusztul, vége van.” Lásd *Nietzsche hatalomfölfogása*. Függelék. In: Samu Mihály: *Hatalomelmélet*. Korona Kiadó, Budapest, 2000, 379. o.
- ¹⁹ Bertrand Russell: *A hatalom*. Typotex, Budapest, 2004, 9. o.

- ²⁰ Julien Benda: *A demokráciák nagy próbája*. Káldor György, Budapest, 1947, 153. o.
- ²¹ „Az igazságosság mindenekelőtt az emberek kölcsönös viszonyait szabályozó társadalmi rend lehetséges, de nem szükségképpen minősége. (...) E rend az emberek viselkedését mindenkit kielégítő módon szabályozza.” Hans Kelsen: *Mi az igazságosság?* In: Jog és filozófia. Szerk.: Varga Csaba, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 269. o.
- ²² Samu Mihály: *Alkotmányozás – alkotmány – alkotmányosság*. Korona Kiadó, Budapest, 1997, 72. o.
- ²³ Ferrero, i. m. 200. o.
- ²⁴ Alexis de Tocqueville: *Az amerikai demokrácia*. Európa Kiadó, Budapest, 1993, 536. o.
- ²⁵ Zétényi Zsolt: *Gyökeres alkotmányreformra van szükség!* In: Magyar Nemzetstratégia. Szerk: Varga Domokos György, Magyar Konzervatív Alapítvány – Püski Kiadó, Budapest, 2008, 209. o.
- ²⁶ Lorenz, i. m. 66–67. o.
- ²⁷ XI. Pius pápa: *Quadragesimo anno*. 1931.
- ²⁸ Bibó István: *Válogatott tanulmányok IV*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986, 780–781. o.
- ²⁹ Wilhelm Röpke: *A harmadik út*. Auróra Könyvek, Budapest, 1943, 162. o.
- ³⁰ László Ervin: *Harmadik évezred. Veszélyek és esélyek*. Új Paradigma, Budapest, 1998, 101–102. o.
- ³¹ Lásd László Ervin: A rendszerelmélet távlatai, i. m.; *Változás és jövő. Tanulmánykötet*. Alkotó szerkesztő: Nováky Erzsébet, Püski Kiadó, Budapest, 2008.; *Jövő kutatás – interaktívan*. Szerk.: Hideg Éva, Nováky Erzsébet, Aula Kiadó, Budapest, 2012.
- ³² Bibó, i. m. 282–524. o. S ehhez kapcsolódik a nemzetközi alkotmányos rend különböző sajátosságainak tudatosítása és szabályozása. Samu Mihály: *A globalizáció és lokalizáció szabályozása*. Valóság, 2004/2., 30–40. o.
- ³³ Ádám Antal: *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 12. o.
- ³⁴ Bibó, i. m. 153. o.
- ³⁵ Megjegyzendő: a magyar alkotmányos fejlődés (más országokéhoz hasonlóan) külön intézménye volt évszázadokon át a kétkamarás országgyűlés. Ennek följújtása fölvetődött (mivel a szovjet mintájú 1949. évi XX. tv. mellőzte). És az alkotmányozási szakmai viták során megfogalmazódott: „Az országgyűlés két házból álljon, a képviselőházból és a szenátusból.” ...a második kamara „a területi és szakmai önkormányzati, hitéleti, hivatásrendi, szellemi-értelmiségi, etnikai-kisebbségi és határon túli magyar közösségi képviselő testületként épülhet föl.” In: *Társadalmi szerződés*. Civil összefogás Fórum, Püski Kiadó, Budapest, 2009, 24. o.
- ³⁶ A különböző országok társadalmi elitje organikus fejlődés (vagy annak elakadása

vagy torzulása) következménye. Általánosságban e csoport tagjai a modern társadalmak összességéből verbuválódnak „a tudományok, a tőkemozgatás, a közigazgatás, a nagy szakmai és érdekcsoportok belső életéből”, és szerencsés esetben „kiválnak közülük a társadalom teljes mozgásának megítélésére képes államférfiúi képességű emberek.” Misur György: *Szarvasról Rómába. Diplomáciai küldetésben*. Mundus Novus Kft., Budapest, 2010, 193. o.

³⁷ A társadalmi elit témájával a társadalomelméleti irodalomban többen foglalkoztak (G. Mosca, R. Michels, W. Pareto, M. Djilas) establishment, nómenklatúra, új osztály és az osztályok (főleg az uralkodó osztályok) elemzésével. Idézhető e következtetés: „A hatalmi elit olyan emberekből áll, akik... döntő súlyú elhatározásokat hozhatnak. (...) Ők foglalják el a társadalmi rendszer stratégiai pontjait, parancsnoki állásait, amelyekben ma a hatalom mindenható eszközei és a presztízs összpontosulnak.” S a hatalmi döntéseket illetően Mills megállapítja még, hogy a hatalom középső szintjén félig szervezett, „a legalsó szinten pedig egy tömegtársadalomszerű jelenség jött létre”. Charles Wright Mills: *Az uralkodó elit*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1962, 8., 32. o.

³⁸ *Értelmiségszociológiai írások Magyarországon 1900–1945*. Vál.: Huszár Tibor, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981, 208. o.

³⁹ Lásd Bibó István: *Válogatott tanulmányok I*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986, 293–294. o.

⁴⁰ Lásd uo., illetve Bibó: *Válogatott tanulmányok II*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986, 393. o. E gondolat részletesebb kibontása található Samu Mihály: *Jogpolitika. A jog humanizálása* című könyvében: *Jogpolitika a jogalkotás kontársága ellen c. §-ban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008, 88–92. o.

⁴¹ Idézhető Franz Alt bevezetője: „Változás még a nagy politikában is akkor lehetséges, ha egy kisebbség tudatára ébredt belső erejének, és fölébe kerekedik a külső hatalmakkal szembeni félelmének. Minden jóban ott lapul a rossz csírája, s minden rosszban is a jóé. Minden válságban esély is rejlik. Ez Jung végtelenül fontos üzenete az atomkorszak végén.” Jung, i. m. Előszó, 7. o.

⁴² Wilhelm Röpke: *Civitas humana*. Kráter Kiadó, Budapest, 1996, 165. o.

⁴³ A rendszerelmélet alapján a paradigmaváltás jellemzőjeként emelhető ki az önszabályozás, az önszervezés és önszerveződés, az öntanulás (állandó önképzés), a dinamizmus, a hierarchia és a meghatározhatatlanság ismérve. Kovács Attila: *A jövő század elején élő ember és biztonsága a számítástechnikai eszközök árnyékában*. In: *A jövőért – másképpen. Jövő kutatási tanulmányok*. Szerk: Tóth Attiláné dr., Uránusz, Budapest, 1995, 18. o.

⁴⁴ A közéleti felelősség és felelőtlenség pontosításával kapcsolatban főleg a közjog (vagy alkotmányjog) tudományában található megoldások, ám ezek eshetőlegesen,

és hatalmi politikai helyzetűtől függenek. (Például kiemelhető a mentelmi jog intézményesítése.) Közéleti elemzések között idézhető munka: Földesi Tamás: *A politikai felelősség dilemmái*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000.; Samu Mihály: Jogpolitika című könyvből *A közéleti felelőtlenség és a kollektív büntetés réme*. 209–215. o.; és Szilágyi György: *A magyar mentelmi jog dilemmái*. Ügyvédek Lapja, 2010/6.

⁴⁵ László Ervin: *A világ túlélése. 2000+*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 13. o.

⁴⁶ Bibó István: Válogatott tanulmányok II., i. m. 397. o.

⁴⁷ Samu Mihály: *Az önrendelkezési jog és érvényesítésének gondja – világprobléma*. Polgári Szemle, 2012/1–2., 36–59. o.